

Др Најица Љ. Деретић, доцент
Универзитета у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
N.Deretic@pf.uns.ac.rs

СУПТИЛНА И НЕОДОЉИВА ПРИМАМЉИВОСТ КОРУПЦИЈЕ У ПОЛИТИЧКИМ КРУГОВИМА РИМА¹

*Radix Omnium Malorum Avaritia –
„корен свих зала је лакомост.“
(Paulus, D. 1,6,10.)*

Сажетак: Корупција се кроз историју појављује у различитим облицима и садржајима, али јој је етимолошко значење исто: „*corruptio*“ (уништитељ, разорити) и „*corruptio*“ (покувареност, изопаченост). „Политичка корупција“ као неморал повлашћеног слоја људи, као коришћење политичке моћи у сврху богаћења и стицања разних привилегија, није ситрана ни римском друштву. Антички Рим зна за политичку корупцију много пре него што је настао зоре наведени акрости (IV век н.е.). Да је током чињаве римске историје, подмићивање било врло раширена појава (мада формално осуђивано), налазимо сликовиту потврду у Брехиновом Јулију Цезару: „Одела намењеника била су нарављена од самих њихова; политичари, управитељи, пословни људи, профитери сваке врсте, ко више, ко мање, сви су на свом месту напустили на неодрживу примамљивост корупције“. Гај Салустије Крисп, римски историчар (86 – 34. године пре н.е.) разочаран моралом и лакомшћу римске аристократије из друге половине републике, у својој књизи Историје пописује следећим речима: „Моћници су почели претварати слободу у раскалашност. Свако је грабио што може, оћимао, крао. Државу је водила самовоља малобројних људи. У рукама су држали ризницу, провинције, дућаности, славу и тријумфе. Остали грађани су живели под римском сиромаштвом, оћерећени службом и леђима. Воће су делиле њен међу

¹ Рад је резултат истраживања на пројекту „Правна традиција и нови правни изазови“ чији је носилац Правни факултет Универзитета у Новом Саду

малобројнима, док су људи били ѿтерани са земљиштиа, ако би ѿа, на несрећу, ѿожелео неки моћни сусед.“ Колике су биле размере коруѿиѿје, ѿособно у ѿоследњем, ѿосѿикласичном ѿериоду развоја римске имѿерије, ѿоворе цареви који указују у својим законима на „ѿтерор који сѿроводе моћници чија је ѿоквареносѿ и изоѿаченосѿ доводила у оѿасносѿ и сам јавни ред и ѿоредак.“ Оно ѿиѿо је и данас ѿеѿико објасниѿи је ѿиѿиање како је римска држава (односно њене сѿѿруѿиѿуре), усѿела да одоли вековима, дивовским размерама коруѿиѿје.

Кључне речи: *коруѿиѿија, лакомосѿ, ѿоквареносѿ, ѿривилеѿије, злоуѿо-ѿѿребе ѿолиѿиѿичких моћника...*

УВОД

Период од тринаест векова, колико је трајала Римска држава, је дуг период у коме су се дешавале друштвено-економске и политичке промене које су утицале на све поре римског друштва. Посебно је економска криза погодовала и кризи морала, како у породици тако у друштву уопште. Морал старих Римљана с почетка римске историје није ни налик на морал Римљана с краја римске историје. Са територијалном експанзијом римске државе, отварају се нова тржишта са богатим сировинама и јефтином радном снагом. Социјална диференцијација људи на богате и оне који то нису, поприма драстичне размере. Финансијска моћ и друштвени углед дуго ће остати привилегија патриѿија и њихових наследника (нобила) који своју моћ базирају на огромним земљишним поседима, на вођењу ратова и присвајању великог ратног плена и учешћу у политичком животу Рима.

Када је приватни интерес преовладао над јавним интересом, отпочело је скрнављење основних темељних вредности римског друштва – част и поштење; како у породици тако и при обављању државничких послова. Не могу се поредити моћни и угледни људи који су водили римску државу с почетка римске историје, са моћницима с краја римске историје, „чија је поквареност и изопаченост доводила у опасност и сам јавни ред и поредак“.² Политичари с почетка републике су доиста били „Римљани старог кова, конзервативних погледа и строгих моралних начела“.³ Морал из времена када су „људи од плуга“ постајали конзули, најбоље одсликава пример из извора где се спомиње извесни Атилије кога су изасланици затекли како својом руком сеје на свом имању.⁴ Извори сведоче о стаменим и честитим војсковођама из периода ране Републике. Такав је био Катон (234-149. пре

² С. 4. 20. 5: С. 11.57. 2.

³ Драгомир Стојчевић, Анте Ромац, *Dicta et regulae iuris*, Београд 1984, 560.

⁴ Вид. Јелена Даниловић, Обрад Станојевић, *Тексови из римског ѿрава*, Београд 1987, 19.

н.е.) који је, окончавши службу као намесник једне провинције у Шпанији, продао свога коња да би држави уштедео транспортне трошкове. Или војсковођа Цинцинат кога су, када га је Сенат поново позвао да буде заповедник римске војске, затекли како оре своју земљу. Њихове супруге биле су жене као Корнелија, мајка браће Граха, која је када је трговац покушао да јој прода драго камење, показала на своје синове и рекла: „ово су моји драгуљи“. Таква честитост и морални живот угледних људи ће постати од правила, изузетак, како је одмицао период републике. Римско друштво ће све више постајати корумпирано друштво, засновано на „добрим намерама и не јако часним делима.“⁵ Време пада старог начина живота и старог политичког поретка у директној је вези са корупцијом која је захватила све поре друштва (изборни процес за највише магистратуре и судски поступак), чиме су доведене у питање темељне вредности римског друштва.⁶

Када говоримо о „политичкој корупцији“ у Риму, полазимо од понашања људи који су били на водећим позицијама у римској држави; од њиховог морала. Римска историја је пуна примера политичара с мало обзира и достојанства, варљивих бирократа, непоузданих и поткупљивих јавних службеника као носиоца највиших државничких функција. Они зарад свог личног богаћења, посежу за енормним стицањем материјалних ствари, за стицањем разних привилегија, звања, напредовања у служби. Римљани формално осуђују подмићивање, али га и те како практикују као вид богаћења без правног основа.⁷ Крилатица да се „у Риму све може купити“ на крају је и довела, између осталог, и до распада римске империје.

1. ФОРМИРАЊЕ ДРУШТВЕНИХ СЛОЈЕВА У АРХАИЧНОМ ПЕРИОДУ РИМСКЕ ДРЖАВЕ

Када је Рим основан на седам брежуљака, тада је друштво било „на вишем степену варварства и близу прага цивилизације“.⁸ У времену најстаријег Рима, а то је време првобитног генсовског друштвеног уређења, сви чланови генса су равноправни; нема социјалне диференцијације; нема поделе на имућне и оне који то нису. На челу генса је старешина генса који

⁵ Карло Алберто Бриоски, *Крајња историја корупције* (превод Сузана Рукавина), Београд 2007, 38.

⁶ Reinhard Cimmermann, *The Law of Obligations – Roman Foundations of the Civilian Traditions*, Oxford – Cape Town 1995, 651.

⁷ Коришћење политичке моћи у сврху богаћења без правног основа, познају и остали народи старог века. Вид. Н. Деретић, „Корени политичке корупције у старом веку“, *Зборник Правног факултета у Новом Саду*, 4/2016, 1295-1315.

⁸ Луис Морган, *Древно друштво*, Београд, 1981, 257.

је „први међу једнакима“. Постоји општа, заједничка производња и општа расподела оног што је произведено заједничким радом свих чланова генса. Временом, мање групе припадника генса се издвајају из генса и почињу самостално да привређују. То је време консорцијума, где се појединим групама гентила додељује земљиште и друга средства за производњу на привремено управљање. Први комплекси земље дељени на коришћење биле су тзв. окућнице (*heredium*) у величини од два југера.⁹

У тим првим данима формирају се две категорије друштвеног слоја: патрицији и плебејци. У редовима патриција је временом „дошло до формирања посебног и моћног слоја – гентилне аристократије, која има своје економске и политичке интересе: она фактички управља гентилском заједницом“.¹⁰ Поменута „гентилна аристократија“ већ има више извора прихода: право на већи део ратног плена, од поклона страних трговаца за дозволу трговања у генсу, од других пригодних поклона, итд.¹¹ До краја римске историје, у принципу, јавне функције су биле доступне онима који поседују највећи део земљишта и највећи део новоосвојених територија, што их је сврставало у имућне слојеве друштва.

Плебејци се нису мирили са судбином да остану само сиромашна радна снага, обични војници без права на поделу ратног плена и само убоге занатлије. Скоро два века (цео пети и четврти век пре н.е.) водили су политичку, економску и правну борбу да би се изједначили са патрицијима. Многобројним законима који су донети на инсистирање и након уцена плебејаца, они постају правно изједначени са патрицијима. Више не губе спорове, јер им сада право постаје познато кроз законе. Новина је била што су могли да бирају свог плебејског трибуна који је требао да се стара о њиховим интересима. Сервије Тулије је својом реформом озваничио плутократски карактер римске државе, тиме што је становништво поделио према богатству у пет имовинских разреда. Сваки од тих разреда је морао да одређени број чета (центурија) са одређеном опремом (коју су сами финансирали). Већина плебејаца је у то време спадала у мање имућни слој људи и били су ван оквира ових пет разреда. Као такви, мало или нимало не учествују у власти. Они међутим, сада имају могућност да богаћењем уђу у виши разред. У новооснованој центуријатској скупштини која је потиснула куријатску скупштину, доминирају богати и они имају већину гласова код доношења било које одлуке.

Ни плебејце неће мимоићи класно раслојавање. Оно ће уследити после пунских ратова (264-146. пре н.е.), када долази до територијалне експанзије римске државе јер су Римљани освојили Средоземље, уништивши Картагину. Отворена су нова тржишта са богатим сировинама и јефтином радном

⁹ Varon, *De re rustika*, 1,10; Plinije, *Naturalis historia*, 18, 2.

¹⁰ Вид. Драгомир Стојчевић, *Римско право*, Београд 1977, 16.

¹¹ Вид. Д. Стојчевић, 15.

снагом. Због чињенице да су патрицији с ниподоштавањем гледали на физички рад, на занатске, трговачке послове, прекоморску трговину, банкарске послове, закуп јавних радова – тим пословима су се окренули поједини плебејци. Разним новчаним трансакцијама и банкарским шпекулацијама, способни плебејци су успели да се кроз неколико генерација обогате и тиме сасвим одвоје од градског плебса који је и даље остао на дну друштвене лествице. Од сиромашних плебејаца настао је посебан друштвени слој способних и сналажљивих плебејаца – еквестри. Тако стечено богатство их је повезало са најмоћнијим патрицијским породицама, с којима су оформили нови олигархијски слој који ће утицати на судбину римске државе скоро до пред крај републике. Од патрицијске аристократије (нобила) разликовали су се по томе што су били окренути новчаним трансакцијама и шпекулацијама, које је бацало сенку на њихово тако стечено богатство, док су нобили, као носиоци наслеђених огромних земљишних поседа, своју моћ заснивали на традицији. На дну друштвене лествице слободног римског становништва, остали су они плебејци који су и даље били сиромашни, па су заједно са економски пропалим патрицијима, чинили градски плебс, сиротињу која је продавала своје гласове и живела од „хлеба и игара“.¹²

Патријархални морал тадашњег друштва налагао је да се већи део људског понашања уређује на основу обичаја и религије. О нечијем понашању које је супротно моралу тадашњег друштва, санкције изриче генс, краљ, породица, преко патер фамилијаса и породичног савета, свештена лица као и читава заједница. Тадашњи патријархални људи су држали до „образа и части“.¹³ Обрађујући своју земљу, нису посезали за туђим имањем. Тако, између осталог, није се са одобравањем гледало, сматрало се неморалним, да „неко постане богатији на штету и неправду другог“.¹⁴

2. ПРОМЕНЕ У СТРУКТУРИ ВЛАСТИ У ПЕРИОДУ РЕПУБЛИКЕ

Време републике је време од пет векова у коме су се десиле најдубље промене у територији, друштвеној структури, државном уређењу, привреди и моралу тадашњег друштва.¹⁵ После великог територијалног ширења и унутрашњих сукоба, напуштена је стара структура власти наслеђена из време-

¹² Вид. Жика Бујуклић, *Forum Romanum*, Београд 2006, 436-439.

¹³ Обрад Станојевић, *Римско право*, Београд 2007, 38.

¹⁴ *D. 50, 17, 206*. Та појава је касније у класичном праву добила и посебно име „правно неосновано богаћење“ (*contiones sine causa*) која ће у Јустинијановом праву бити разврстана у неколико врста.

¹⁵ О. Станојевић, 39.

на када је Рим био полис. Велику заслугу за ова освајања имају не толико војсковође, колико политичари; то су грађани-политичари, који су морали аматерски да се баве и војним вештинама.¹⁶ Политичари и војсковође тога доба су се одликовали конзервативним погледом на свет и строгим моралним начелима. Када је уз раније добијена два југера земље, гентилна аристократија почела свој земљишни фонд да увећава са комплексима обрадиве земље у Италији и у провинцијама, на име ратног плена – заживеле су латифундије (огромни земљишни поседи). Те латифундије су биле узрок многих социјалних сукоба у Риму; један од познатијих је свакако, покрет браће Граха који су платили главом своје ангажовање да се равноправније уреди подела јавног земљишта (*ager publicus*-а) као и да се уреде земљишни односи приликом оснивања колонија.¹⁷ Такође и плебејски трибуни Лициније Калво Столон заједно са Луцијем Секстијем уводе знатна ограничења на гомилање земље у рукама само једног поседника и врло строгу регулативу дужничких положаја.

Са доношењем *Lex agraria* из 111. године пре н.е. сваки од богатих латифундиста, било да је до тада био закупац или прост узурпатор државног земљишта, добијао је статус власника земљишта. Од тог момента приватна својина над земљиштем постаје доминантни облик својине. Власници латифундија сада могу самостално да располажу својом земљом; ангажовањем туђе радне снаге (робова или лица дата у манципијум) – уновчавају евентуални вишак производа остварен на тим огромним земљишним поседима и тако остварују добит. Добит се остваривао и ратним освајањима јер су у процесу расподеле освојене земље (која је у начелу припадала целом римском народу) успели да приграбе највећи део за себе.¹⁸ Латифундије као велики земљишни поседи, с обзиром на то да производе велике количине производа, постају основни покретачи производних снага. Оне су у периоду републике посебно биле економска основа политичке моћи патрицијске аристократије. Након другог пунског рата (218-201 пре н.е.) власници латифундија све више увећавају своје земљишне поседе: реализацијом заложног права по основу уговора о закупу; куповином суседних малих имања, али и на основу зеленашких уговора које су закључивали са власницима ситних земљишних поседа; ситни земљопоседници су залагали своја имања као гаранцију да ће вратити позајмицу, а онда немогавши да исту врате, губили су своје поседе, а тиме и своју егзистенцију (постајали су градска сиротиња).

¹⁶ *Ibid.*, 41.

¹⁷ Иако је тај земљишни фонд био у власти државе (*saltus*), већи део је дељен у закупу итицајним породицама, или би га они једноставно приграбили, окупирали. У другом веку старе ере браћа Грах (Тиберије и Гај) успели су да политизују градску сиротињу и безземљаше и да се изборе за максимум земљишног поседа од 500 југера (и још по 250) за одраслог сина. Вишак преко дозвољеног максимума раздељен је безземљашима.

¹⁸ Ж. Бујуклић, 437.

У периоду републике, функцију састављања званичног списка римских грађана у коме је било регистровано њихово имовно стање, преузима цензор са задатком да попише грађане и утврди њихово имовно стање како би били распоређени у посебне имовинске разреде и трибусе. Цензус је обављан сваке пете године под надзором цензора, где је на Марсовом пољу, у близини Рима, сваки *pater familias* морао под заклетвом изнети податке о својим личним, породичним и имовинским приликама.¹⁹ Иначе, да би цензор уписао грађанина у разред најбогатијих грађана, морао је да располаже са 120.000 сестерција. Како тај износ није био баш мали, често су се људи позајмљивали да би сакупили тај износ; нису били непознати случајеви фалсификовања спискова грађана (*corrumpere tabulas*) као и што се поткупљивао неко златом (*corrumpere aliquem pecunia*), како би се остварио неки бенефит.

Овом времену посебан печат дају сукоби између две формиране политичке странке „оптимата“ и „популара“ које су се жестоко бориле за власт. Борба за власт се отворено води између присталица старог републиканског уређења (сенатске олигархије) и присталица принцепса као диктатора. Занимљива је улога еквестара, тог преко ноћи обогаћеног слоја плебејаца Они ће у грађанским ратовима бити главна подршка тријумвирима и касније у новом поретку, принципату. Из редова еквестара регрутовани су „публикани“, пословни људи који су се богатали на врло сумњив начин: узимали у закуп државне парцеле, а често су се бавили и зеленашењем, због чега су уживали лош глас. Закон *Lex Censoria* је омогућио публиканима да се јављају као закупци пореза, при чему су имали на располагању посебну тужбу (*legis actio per pignoris capionem*), на основу које су могли да дужнику пореза, одузму ствари, све док он не плати предвиђени порез. С обзиром да се овде ради о заплени дужникових ствари без пресуде, може се слободно рећи да је у овом случају била на делу „правом регулисана самопомоћ“.

У време републике, са јачањем републиканског апарата, јачао је и утицај људи који су бирани за поједине више или ниже магистратуре.²⁰ Посебно је занимљива позиција управника провинција, које је постављао сенат.

¹⁹ Анте Ромац, *Речник римског права*, Загреб 1975, 96-97.

²⁰ После пунских ратова уведен је редослед вршења магистратура и минимум година старости за неке од њих (*cursus honorum*). Тај званични редослед почасних магистратских функција („пут славе“), уведен у време римске републике плебисцитом из 342. пре н.е., касније је допуњен законом из 180. пре н.е. (*lex Villia annalis*). Према овом редоследу за конзула се могао кандидовати само онај ко је пре тога већ обављао дужност претора, а тој функцији је требало да претходи квестура. Између обављања појединих магистратура морало је протећи најмање две године, а није било допуштено ни понављање исте магистратуре уколико није протекло десет година. Када су у питању године старости, редоследом је било предвиђено да је за квестора могло бити изабрано лице са најмање 27 година старости (и да је претходно одслужио 10 година војне службе), за едиле 37 година, а за преторско звање 40 година, за конзула најмање 43 године живота. Наведено према: Ж.Бујуклић, 222.

Они су свој мандате, уз ретке изузетке, схватили као прилику да се обогате – корупцијом, изнуђивањем или сарадњом са пословним људима који су могли да понуде трговачке привилегије.²¹ Што боље место на лествици власти, обезбеђивало се удварањем гласачком телу и поделом хране и новца плебсу, али и зеленашењем. Било је случајева да високи магистрати плате главом због своје лаконости и бескрупулозности о чему сведочи убиство извесног претора Аселија, који је убијен од стране зеленаша.²² Корумпирани управници провинција згрћу огромно богатство пљачком освојених провинција путем пореза, али и из рудника злата и сребра. Поред пореза на земљу, наплаћиван је и порез од 1% на продају путем јавне продаје (аукције); тај порез ће бити касније проширен на све видове продаје.²³ Закон из тога доба, *lex Cincia* из 204. године је регулисао питање поклањања њиховим ограничавањем на неки (данас непознат) горњи износ, осим када су била у корист брачног друга и неких других сродника.²⁴

Када су се ратни плен и богатства са велепоседа почела сливати у Рим, многе врлине патријархалног друштва су доведене у питање. Уместо старог патријархалног начина живота, где су част и углед одлике врлог Римљанина, на сцену ступају неке друге вредности: похлепа, бахатост, бескрупулозност.²⁵ Чувеним војсковођама – политичарима (Сципион, Марије, Цезар) нису страна нека понашања која бацају сенку на њихов морални лик. Конзул Гај Марије уводи плаћеничку војску, тако да са сцене силази народна војска. Од свих слободних грађана по посебној процедури бирају се војници који се сврставају у легије.²⁶ Новац је свакако био важан фактор код опредељења да се ступи у легије. Марија је победио представник нобила („оптимата“) – Корнелије Сула (82-79 год. пре н.е.). Остао је упамћен и по томе што је направио преседан тиме што је освојио политичку власт оружјем. То освајање власти путем оружја постало је правило током грађанског рата. Сула заводу диктатуру; то је време проскрипција – праве се спискови политичких непријатеља који су стављани изван закона, тако да свако може да их убије и да чак добије награду за то. Њихов „основни грех“ је био што су били

²¹ Мирослав Милошевић, *Римско право*, Београд 2005, 21.

²² Andrew Lintott, *Violence in Republican Rome*, Oxford University Press 1968, 132.

²³ О. Станојевић, 69.

²⁴ А. Ромац, 308. Занимљиво је да је одредбе овог закона о поклањању међу брачним друговима, иначе дозвољеним и привилегованим, обичај дерогирао, јер су се у класично доба таква поклањања сматрала ништавим.

²⁵ О томе како друштвено-економске и политичке промене доприносе економској кризи и кризи морала у свим друштвима старог века, вид. Н. Деретић „Различити облици корупције у правној историји”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1/2012, 399-408.

²⁶ Крајем периода републике у легије ће се укључивати и грађани како са Апенинског полуострва, тако и из провинција, да би крајем принципата у легије били укључивани и припадници појединих варварских племена.

имућни и требало је докопати се њиховог богатства по сваку цену. Имовина проскрибованих пленила се у корист државе, односно људи на власти. Сула је чак донео закон којим је ту појаву озваничио. На основу *Lex Cornelia de proscriptione* из 82. год. пре н. е. и све будуће проскрипције у време тријумвира биће легализоване.

У изворима је остао записан случај покушаја отимања имовине Росцију, сину угледног оца кога су Сулини људи убили из заседе. Сулин штићеник, ослобођеник Хрисогон, ставља име Росција на списак проскрибованих, а његово имање је изложено продаји на којој га Хрисоген (по наговору Сулиних људи) купује за 2000 сестерција; иако је имање вредело шест милиона. Плашећи се да ће некада имање бити враћено, ако не Росцију, онда његовим наследницима, у својој лакомости и перфидности Сулини људи оптужују сина да је убио оца.²⁷ Оцеубиство је иначе било санкционисано смртном казном. Покренут је судски поступак у коме се Цицерон прихватио одбране оптуженог.²⁸ Заплашени Сулиним потезима (између осталог, наредио је да се убије 90 сенатора и 2600 витезова),²⁹ и судије и тужиоци више брину о својој безбедности, него о правди и правичности.³⁰

У време владавине Корнелија Суле честе су биле изборне крађе, од стране претендената на власт, као и изнуђивање поклона (*repetundae*), фалсификовање новца и потписа, утаје пореза, лажна сведочења, крађе јавне имовине, коришћење лажних мера и тегова на тржишту. Да би се стало на пут таквом понашању које је погодовало све већем богаћењу, Сула крајем републике доноси *Lex Cornelia de falsis* из 81. године пре н.е. Наведена понашања се третирају као кривична дела (*crimen falsi*) која су се кажњавала прогонством, а у тежим случајевима и смртном казном.³¹ Изнуђивање поклона – мита (*repetunda*) од стране вршиоца власти је било толико распрострањено да је морало бити и законом забрањено. Донет је *Lex Cornelia repetundarum* чије су одредбе прописивале да се назад могле тражити све ствари или новац који је функционеру дат под принудом или као мито.³² Довитљиви гувернери

²⁷ Оцеубиство (*parricidium*) је иначе сматрано једним од најтежих кривичних дела где је оцеубицу чекала смртна казна пуна симболике: убица је шибан до крви, зашиван у кожну врећу са змајом, псом, петлом и мајмуном и бацан у море. Вид. О. Станојевић, 56.

²⁸ Вид. Ј. Даниловић, О. Станојевић, 17.

²⁹ Антун Маленица, Наташа Деретић, *Римско љуство*, Нови Сад 2013, 26

³⁰ Да је то тако произилази из Цицеронове беседе који се у једном тренутку обраћа тужиоцу речима: „...неки од вас су гуске које једино гачу а не могу уједати; други су пси који могу и лајати и уједати... Али ако ви будете радили тако да оптужујете неког за оцеубиство, а да не можете рећи ни зашто, ни како, или ако будете лајали без постојања сумње, ноге вам нико неће пребити, али ако ја добро познајем судије, удариће вам на чело усијаним гвозђем слово „С“ (*calumnia*), и као калумнијатор (клеветник) ...више нећете моћи никог да оптужујете, осим своју судбину...“. Вид. Ј. Даниловић, О. Станојевић, 20.

³¹ А. Ромац, 195.

³² Theodor Mommsen, *Römisches Strafrechts*, Leipzig 1899, 705.

провинција који су се злоупотребом службеног положаја енормно обогатили, да не би потпали под удар поменутог закона, практиковали су да се склоне у безбедне градове по провинцијама и тамо дочекају мирну старост.

Након првог спора за изнуђивање који је вођен против управника Шпанских провинција 171. године пре н.е. уследили су још неки, па је из тог разлога формиран стални суд за изнуђивање. Пред тим судом је вођен поступак против магистрата или команданта војске ако би приликом обављања службе примио поклон; ако би пљачкали становништво провинције, намећући им разне дажбине које су морали њима да плате; против сенатора који би при обављању разних службених радњи (на пример, ако би се појавио у својству тужиоца или члана пороте) примио поклон од лица без римског грађанства; ни синови тих лица нису смели да приме поклоне док им је отац био у служби.³³

Гај Салустије Крисп, римски историчар (86 – 34. године пре н.е) разочаран моралом и лакомошћу римске аристократије из друге половине републике, у својој књизи „Историје“ (*Historiae*) то описује следећим речима: „Моћници су почели претварати слободу у раскалашност. Свако је грабио шта може, отимао, крао. Државу је водила самовоља малобројних људи. У рукама су држали ризницу, провинције, дужности, славу и тријумфе. Остали грађани су живели под притиском сиромаштва, оптерећени службом и легијама. Вође су делиле плен међу малобројнима, док су људи били терани са земљишта, ако би га, на несрећу, пожелео неки моћни сусед.“³⁴

Цицерон (Марко Тулије) рођен 106. пре н.е. својим беседничким способностима, које га уз Демостена, сврставају у највеће ораторе античког света, допринео је да до данашњих дана остану упамћене његове речи: „*O tempore, o mores*“ (О каква времена, о какав морал) које је изрекао згрожен моралом свог доба. Постао је познат не само као највећи римски говорник у судским процесима, већ и као политичар, књижевник и филозоф. Као конзул, открио је и угушио Катилинину заверу против државе 63. год. пре н.е. (јер је до краја остао веран идеалу републике), изговоривши ону чувену реченицу: „*Quousque tandem patientiam nostrum abutere*“ – докле ћеш Катилина, злоупотребљавати наше поверење? Римски историчар из првог века пре н.е., Салустије, учествујући у политичким борбама као присталица демократске странке и Цезара, истражујући Катилинину заверу против државе примећује: „Вође странака на власти све су оскрнавиле и разориле; ништа нису цениле, ништа им није било свето. Све док се нису стровалили у бездан, који су сами својим рукама припремили“.³⁵ Такво понашање људи на власти иритирало је и Цицерона, сведока бурних времена грађанских ратова, савременика Цезара. Није без разлога назван „оцем отаџбине“ јер је између осталог, постигао

³³ Магдолна Сич, *Основи римског права*, Нови Сад 2010, 110-111.

³⁴ К. А. Бриоски, 38

³⁵ *Ibid.*

славу и својим говорима којима је разобличио управника провинције Вера и његове злоупотребе док је био гувернер Сицилије од 73. до 71. год. пре н. е. и многе друге корумпуране управнике провинција. Гај Веро пропретор Сицилије, са својим следбеником Апронијем претњама кривичним гоњењем и шибањем, изнудили су од сељака већину њиховог годишњег рода кукуруза; ставља му се на душу и да је покрао и римску благајну из које је узео 40 милиона сестерција.³⁶ Цицеронова намера је била да Вера прикаже као прототипа човека који је похлепан на власт, али и да његово понашање не одскаче од правила понашања људи на власти у целом Римском царству. Вера је бранио чувени римски говорник Хортензије Квинт, који ипак није успео да ослободи окривљеног, јер по једној верзији, мито који је понуђен поротницима није био довољно велики.³⁷ С правом се поставља питање колика су богатства згртали корумпирани управници провинција, попут Вера, који су преовладавали,³⁸ али нису никада процесуирани, између осталог и због тога што су користили Веров метод. У изворима се може наћи податак да се „пропретор Веро, склонио у луку Масилију (данашњи Марсеј) где је мирно живео наредних 26 година, уживајући у богатству до којег је принудом дошао, за три године свог мандата на Сицилији; живот му је насилно окончан 43. године пре н.е.“³⁹

Цицерон није штедео ни остале политичаре тога доба. Тако се није либио да се супротстави Цезару о чему сведочи његов биограф Плутарх.⁴⁰ У политичким борбама пред крај римске републике често се колебао и био недоследан, што га је коштало живота, Први тријумвири (Помпеј, Цезар и Крас) на челу са Цезаром, опростили су Цицерону што је био њихов политички противник, али је зато његово име било међу првима на списку проскрибованих од стране Антонија, Октавијана и Лепида (други тријумвират). Недалеко од Рима, центурион кога је раније бесплатно бранио на суду, одсекао му је главу и руку којом је писао говоре и положио их пред ноге тријумвира на римском форуму (43. године пре н.е.). На Цицероново залагање за уређену, моралну и надасве хуману државу,⁴¹ пада сенка јер је према

³⁶ *Cicero, In Verem Oratio*, 2, 2, 30, 71.

³⁷ К. А. Бриоски, 40.

³⁸ О. Станојевић, 68.

³⁹ Вид: Владимир Вулетић, „Претор не штити кукавице: о двоструком карактеру принуде у римском и савременом домаћем праву“, *Зборник Правног факултета у Новом Саду*, бр. 2/2015, 730.

⁴⁰ Када је Цезар са војском дошао у Рим... започео је процес против његовог противника Лигарија, Оптуженог је бранио Цицерон, на шта Цезар није имао примедби, јер оптужени унапред био осуђен као злотвор и противник. Цицерон се није дао збунити јер није бирао речи да открије позадину оптужнице, што је Цезара толико разбеснело, да је морао да ослободи Лигарија. Вид: Плутарх, *Славни ликови антике*, Цицерон, 39.

⁴¹ Цицерон је између осталог и творац правила које је надживело векове, да код кривичних дела треба тражити кривца међу онима који су имали корист од злочина (*Cui bono* – Коме корист?).

неким изворима, док је био управник Каликије, зарадио 2.200.000 сестерција, и то према сопственом казивању, на поштен начин.⁴² Тим „поштеним“ начином је вероватно желео да купи Красову кућу која му је, као се у изворима наводи, запела за око, а вредела је око три милиона сестерција. Његова речитост и познанства су имала своју цену, тако да се свестан тога, није либио да затражи огроман зајам од Публија Силе, оптуженог за убиство, обећаваши му да ће га ослободити од казне.⁴³ Цицерону се приписује да није видео ништа ружно у клијентском систему, у пракси препорука кандидата за неку државну функцију, у циљаном даривању и милосрдној заштити сиромашних људи који су у невољи; Он у вези са тиме каже да „те користи које се дају чином, не даривањем, додељују се држави као целини тако и појединим грађанима“.⁴⁴

Економска криза праћена политичком кризом је све више узимала маха, како је одмицао период републике. После смрти Суле, водећи политичари тога доба су сматрали да ће се „тријумвиратима“ решити економска криза; оснива се Први тријумвират кога су чинили Помпеј, Цезар и Крас. Тај први тријумвират је избацио на површину многе злоупотребе које су чинили они који су требали да сачувају римску републику. Такође, намера тих нових политичара била је да се обештете сви они (или њихови наследници) који су у мутним Сулиним временима остали без своје имовине. Они који су се у тим временима обогатили морали су да врате све оно што су неоправдано стекли. То је била још једна у низу добрих намера, која је остала мртво слово на папиру. Часним делима није могла да се похвали ни нова владајућа гарнитура. Тако, према писању Плутарха, Марко Луције Крас није остао упамћен само као војсковођа који је победио Спартака, већ и као синоним за политичког моћника из редова тадашње патрицијске аристократије. Према опису Плутарха, као тријумвир и проконзул Сирије, Крас био најбогатији Римљанин после Суле, јер је располагао земљишним фондом вредним преко 200 милиона сестерција.⁴⁵ Само име тог тријумвира и проконзула је синоним за огромно богатство сумњивог порекла, јер је добит извукао „из ватре и рата“, учинивши јавне несреће својим највећим извором прихода.⁴⁶

Када је погинуо Крас, Помпеј је отворено почео да ради против Цезара. Помпеју није било страшно и да новцем лобира да би био изабран на неку

⁴² О. Станојевић, 68-69. Поменути аутор тај износ Цицероновог „поштено зарађеног новца“ упоређује са подацима да је за сенатора тада требало имати имовински ценсус од милион сестерција, а за витеза (еквестра) 400. 000 сестерција.

⁴³ Вид. К. А. Бриоски, 39.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ За размере Красовог богатства може да послужи поређење: Луције Домиције Енобард је једном приликом поделио војницима 50.000 југера земље (што је била вредност 50 милиона сестерција јер је један југер вредео 1000 сестерција). Иначе, да би цензор уписао грађанина у разред најбогатијих грађана морао је да располаже са 120.000 сестерција.

⁴⁶ К. А. Бриоски, 37

високу државничку функцију, јер је то и иначе била редовна појава: људи који су желели да добију какав виши положај у држави, износили су своје столове на трг и без икаквог стида бираче поткупљивали. Народ је за паре ишао на биралиште и ту се за свог добротвора није борио гласовима него стрелама и мачевима, па је крвљу и мртвим главама често била говорница попрскана.⁴⁷ Такве околности у Риму нису биле по вољи Цезара, и желео је да сруши Помпеја. Из њиховог међусобног сукоба као победник излази Цезар (Gaius Iulius Caesar, рођен 101. године пре н.е.) Истакао се као генијални војсковођа у многобројним ратовањима, посебно у покоравању Галије. Имао је огромно богатство од свог имања, „али у трошењу новца Цезар није знао за границе; давао је и трошио како на успињање на све веће положаје тако и на јавне гозбе, на позоришне представе, на свечане литије, што га је чинило омиљеним у народу“.⁴⁸ Колико му је било стало да буде изабран за врховног свештеника, види се из једне епизоде где Цезаров супарник за наведену функцију, извесни Катул, нуди преко посредника Цезару, велике паре да се повуче са надметања. Цезар му је одговорио да ће још више пара узети у зајам како би однео победу“.⁴⁹ Цезар је временом изабран и за конзула и врховног војсковођу кога је војска обожавала јер је био веома дарезљив према војницима. „Сматрао је да богатство што га је у својим ратовима стекао није намењено за његову личну раскош ни за којекаква распусна уживања, већ да га даје својим заслужним војницима“.⁵⁰ Цезар је имао намеру да раскине са републиканским традицијама и да установи монархију што се није допало његовим непријатељима. Сенатори Брут и Касије кују заверу против Цезара и он пада као жртва 44. год. пре н.е.

Ни после Цезарове смрти Република није створена јер је већина била за диктатуру. Ствара се ново савезништво, други тријумвират: Антоније, Октавијан, Лепид, који успева да победи републиканску опозицију коју је чинила аристократија. И овај савез се распада и као победник излази Октавијан, касније назван Август („Узвишени“), посинак Цезаров.

3. ПОЛИТИЧКА КРИЗА И ПРИНЦИПАТ

Увођењем принципата од града државе (полиса) створено је царство; повећан је број државних органа, уведене су нове магистратуре. С принципатом отпочиње „рах готана“ (римски мир), у трајању од два века; то је период у знаку привредног и културног напретка У време када Римљани

⁴⁷ Плутарх, *Савремени ликови антике*, Нови Сад 1978, 233.

⁴⁸ Плутарх, 206

⁴⁹ *Ibid.*, 208.

⁵⁰ *Ibid.*, 219.

постају господари света, дешавају се значајне промене у укупним друштвеним односима. Овај период представља време пропасти римске републике и настанак прикривене монархије; рађају се нови погледи на свет који је изнедрио једну нову, до тада непознату светску религију – хришћанство.

Поставши Цезаров наследник, Октавијан Август управља државом преко педесет година. Према сведочењу историчара Светонија (*Suetonius Gaius Tranquillus*) био је веома толерантан према пријатељима, док се с непријатељима свирепо обрачунавао.⁵¹ У вези са проскрипцијама које се практикују и у време Августа, Светоније наводи како се Август најпре противио састављању спискова проскрибованих, али када су већ били састављени, поступао је безобзирније но друга двојица тријумвира, настојећи да нико не буде поштеђен, па ни његов бивши тотор Тораније.⁵²

Процес гомилања великог богатства и великог броја робова у рукама појединаца, започет крајем републике, окончан је у принципату. Породице се све више богате, стара религија губи утицај, а нова није још загосподарила. Слаби породична чврстина и строгост породичног морала. Прихватају се нови обичаји који ће временом потпуно заменити старе обичаје; нове навике све више воде у разват и неморал. Током принципата ограничења у погледу избора магистрата из периода републике изгубила су на важности, јер је цар по свом нахођењу постављао чиновнике и државне функционере.

Историчар Тацит, сенатор и строг поборник републиканског морала, био је противник деспотизма и непријатељ корумпиране царске власти. О томе говоре његове речи: „У Рим се сливају сви греси и сви пороци, да би се тамо славили“.⁵³ Он жали за „ретким срећним временима, када се могло мислити што се хтело и рећи то што се мисли“.⁵⁴ Тацит нема речи хвале за Августа за кога каже да, „када је придобио војнике поклонима, народ ниским ценама жита, а све редом изгледима на слатке плодове мира, започео је мало по мало, да на себе преноси прерогативе сената, магистрата и закона. Томе се нико није успротивио: најхрабрији међу нобилима су изгинули у биткама или су пали као жртве проскрипција, остали уколико су били спремнији да служе, утолико су се више богаташили, пели на високе положаје. Ни провинције се нису противиле том поретку: борбе међу великашима и похлепа магистрата уздрмали су поверење у власт сената и народа, а закони, чији је ауторитет пољуљан насиљем, властољубљем и новцем, нису могли да пруже заштиту.“⁵⁵

⁵¹ Т. Светоније, *О животоу царева, Августу*, 66.

⁵² *Ibid.*, 27.

⁵³ К. А. Бриоски, 41.

⁵⁴ Тацит, *Historiae*, 1.1.

⁵⁵ Тацит, *Анали*, превод Љ. Црепајац, Београд 1970, 1.2.

У оквиру владајуће класе издвајају се два staleжа. Први је сенаторски staleж, кога чине ранији нобили освежени придошлицама из других слојева; зато им се и обраћало речима: „очеви и ви дописани“. За њих је прописан имовински цензус од милион сестерција. Други staleж су чинили потомци еквестара (витезова), са имовинским цензусом од 400.000 сестерција. „Они су и у новом поретку важан фактор у политичком и привредном животу због чега им цареви дају многе привилегије и тиме их у политичким борбама за престо привлаче на своју страну. Они се масовно укључују у државне службе и ту позицију користе за даље богаћење. Њима се придружује један број ослобођеника, чији је прототип већ помињани Хрисогон (Сулин миљеник и штићеник), који је често непоштеним начинима успео да се обогати. Оба ова staleжа у оквиру владајуће класе темеље своје богатство на велепоседу који обрађују робови, уз нешто зеленашења и других новчаних трансакција“.⁵⁶ Велепоседници увећавају своје велепоседе у првим вековима нове ере на Апенинском полуострву, у Северној Африци, Сирији и Британији. Плиније Старији, римски писац половине I века н.е. и командант римске флоте, пише да је Северну Африку поседовало шест велепоседника. Императори су међу највећим велепоседницима и они често не бирају средства да се домогну туђе имовине.

У периоду принципата државне финансије су у знаку двовлашћа: постоји државна благајна којом руководи сенат (*aerarium*) али и благајна која припада владару (*fiscus*) и он из ње плаћа чиновнике и војску. Август своју касу пуни приходима од рудника у којима су радили робови и осуђеници; приходима од казни, као и од конфискације имовине политичких противника. Стварно упориште Октавијанове власти, као и његових наследника током целог овог периода, више није воља народа, већ војска којом они командују. Почев од Октавијана Августа кохорте преторијанаца регуларно су смештене у Риму, а императора чува лична гарда варвара. О томе сведочи и Тацит који нас упознаје са чињеницом да је Август из жеље за влашћу привукао старе војнике, дајући им добре плате, а да је још као младић сакупио своју војску, поткупивши регуларне легије под командом конзула.⁵⁷ Заповедници војске нису подлежали никаквој казни ако би се богатали ратним пленом; он се сматрао легитимним поседом војсковође који је победио.⁵⁸

Август је постепено ширио свој чиновнички апарат који је за разлику од старог био: плаћен, стални, њему подређен. Тако су паралелно постојала два система власти, један који је потискиван и који чине скупштине, сенат и магистратуре, и други, чиновнички апарат, кога поставља и плаћа принцепс

⁵⁶ О. Станојевић, 72-73.

⁵⁷ Тацит, *Анали*, 1.2.

⁵⁸ К. А. Бриоски, 43.

и који све више расте. Сенат је успео да издејствује да он суди припадницима сената за евентуална кривична дела која би учинили злоупотребивши власт; сенат је одлучивао суверено, вођен једино начелом политичке целисходности одлуке, а не законским правилима.⁵⁹ Постепено владар преузима све функције: управне, судске (екстраординарни поступак) и законодавне.

Након Августа, на власт долазе владари из реда Јулијевско – Клаудијевске династије (Тиберије, Калигула, Клаудије, Нерон); махнити, крволочни и халапљиви владари којима ништа није свето. У њихово време порочност и царска власт су се неизбежно подударале. Калигула⁶⁰ је у својој бахатости потрошио велико благо наслеђено од Тиберија, а онда увео порезе на све; војску је користио за утеривање пореза, а када је опљачкао официре власти-те телесне страже, био је убијен од стране те исте преторијанске гарде.⁶¹ После њега на престо долази Калигулин стриц Клаудије који је за то постављење морао да исплати сваком од 4500 припадника преторијанске гарде по 15.000 сестерција; први пут је тада купљен царски престо,⁶² јер Сенат није смео да се супротстави преторијанској гарди коју су у то време углавном чинили варварски најамници. Нерон,⁶³ који је дошао после Клаудија, такође је обећао сваком војнику по 15.000 сестерција и проглашен је за цара.⁶⁴ Настављено је са праксом да се имућни људи проглашавају за државне непријатеље који „вређају царско величанство“. Кажњавани су смрћу како би се дочепали њихових имања, које су трошили на луксуз и скупе циркуске игре.

У периоду принципата, функције у провинцијама нису више омогућавале брз и лак начин богаћења, па су кандидати за неки високи положај на лествици власти, прибегавали другој тактици: придобијању принцепсове наклоности. Принцепс је и иначе био окружен само лојалним људима. Да је

⁵⁹ Магдолна Сич, 117.

⁶⁰ Према сведочењу Светонија, римског историчара с краја I и прве половине II века н.е. у збирци биографија првих дванаест римских царева (*De vita Cesarum*), Калигула, 41-сликовитим примером показује сву беспризорност и обест поменутог цара. Коцкајући се једном приликом, Калигула је упорно губио. Не мирећи се са срећом која му није била наклоњена, коцкару који је седео до њега даје своју коцку и, напушта просторију где се коцкало и наређује да се зауставе два најбогатија грађанина коњичког реда која су пролазила улицом и да им се конфискује имовина. Затим се вратио за коцкарски сто и почео да се хвали својим коцкарским умећем.

⁶¹ Филип Џајгентес, *Мох и њохлеја*, Београд 2003, 80.

⁶² *Ibid.*, 80. „*primus Caesarum fidei militis etiam praemio pigneratus*“.

⁶³ Нерон је био још један од римски царева (54- 68. год. пре н.е.), упамћен по зверствима. Како су у време грађанских ратова, одметнути робови и други разбојници пљачкали људе, по казивању Тацита – Нерон је у жељи да се забави, заједно са друговима, преобучен, пресретао људе и изнуђивао новац. Једне ноћи га је жртва разбојништва препознала и зато је осуђена на смрт. Када је против њега избила побуна у Риму, извршио је самоубиство (68. год. пре н.е.)

⁶⁴ Ф. Џајгентес, 81.

лојалност ђудљивом владару често плаћана главом, говори пример Сенеке (Lucius Annaeus), једног од најугледнијих римских писаца и филозофа првог века н.е. Једно време је био учитељ и саветник Нерона, али се морао повући с двора јер је био оптужен, за учествовање у завери; извршио је самоубиство, заједно са супругом Помпејом Паулином. Сенека је у филозофском погледу био заступник стоичког схватања по коме је смисао људског живота мудрост и врлина. Заузимао се за хумане односе међу људима, па је бранио и робове, гледајући у њима људска бића вредна пажње. Такво филозофско гледање на живот није му сметало да блискост са владаром добро уновчи и стекне богатство које се у изворима процењивало на 300 милиона.⁶⁵

Веспасијан (из Флавијевске династије која је владала од 69. до 96. год. н.е.) у свом политичком ангажовању истицао је већ одомаћену латинску изреку „да новац не смрди“ (*pecunia non olet*) и речи песника Овидија: „Живимо у златном добу и већина части се продају за злато“.⁶⁶

Нису само људи на високој друштвеној лествици били актери политичке корупције и расипања јавног новца у Риму. Једанако су то чинили и обични смртници који су се уздигли до највиших звања као што је Плиније Млађи који је био намесник Битиније око 100. године н.е. Полако се пео на друштвеној лествици, од земљопоседника, сенатора, економског стручњака до највишег царског функционера у доба Домицијана, Нерве и Трајана. Нерва га је послао за управника у Битинији чију је престоницу Никомидију претходна корумпирана власт била потпуно уништила; спочитавано им је да су потрошили преко три милиона сестерција на изградњу водовода, а да исти није урађен и житељи тог града су и даље били без текуће воде.⁶⁷

У времену класичног права које се поклапа са принципатом, започета је теорија правно неоснованог богаћења (*condictiones sine causa*), и иста је бита довршена у Јустинијановој кодификацији.⁶⁸ Расправљајући о наведеном институту, класични римски правници заступали су становиште да, „по природној правди не треба трпети да неко постане богатији на штету и неправду другог“.⁶⁹ Да спрече случајеве правно неоснованог богаћења, римски правници су стога захтевали да се врати оно што је неком исплаћено без правног основа. Ако то није могло милом, онда је то могло да се уради силом, путем посебних правних средстава – кондикција.⁷⁰

⁶⁵ О. Станојевић, 73.

⁶⁶ К. А. Бриоски, 42.

⁶⁷ *Ibid.*, 43.

⁶⁸ Иво Пухан, *Римско право*, Београд 1977, 347.

⁶⁹ D. 50, 17, 206: *Iure nature aequum est neminem cum alterius detrimento et iniuria fieri loci plenius.*

⁷⁰ D. 12, 5, 6; D. 12, 6, 22, 1.

4. ДОМИНАТ – ПЕРИОД СЛАБЉЕЊА И ДЕКАДЕНЦИЈЕ

У посткласичном периоду развоја римског друштва продубљује се привредна и политичка криза, започета још у принципату. Сада су иницијатори борбе за власт сенатори и команданти разних делова римске војске. Због тога се и дешавало да доласку појединих императора кумује војска, најчешће преторијанска гарда јер, временом, припадници преторијанаца су постали врло утицајан слој у друштву. Војници за императоре, по правилу бирају оне кандидате који су им обећали највише поклона и одржавали су их на власти док су испуњавали преузете обавезе. У време војне анархије смене на престолу су биле честе. Од 30 царева које је поставила и сменила војска, само њих пар је умрло природном смрћу.

Један од владара кога је поставила на престо војска и с којим отпочиње доминат је Диоклецијан (284-305) Он је био заповедник преторијанаца (царске гарде) код императора Нумеријана. Поставши император он је започео реформе у држави које су имале три основна циља: да владара уздигну на степен божанства, да реформишу државну управу и да увећају војску.⁷¹ Он је остварио све те циљеве: постао је законодавац, шеф извршне власти, врховни судија, врховни командант војске. Једном речју он је био „Бог и господар“ (*dominus et deus*). Сви грађани су званично владареви „поданици“ (*subiecti*) и чак „робови“ (*servi*).⁷² Од некадашњег сенаторског сталежа регрутован је највиши сталеж, кога су чинили и даље богати латифундристи. Ти богати латифундристи постају „држава у држави“ јер имају своју приватну војску којом су се бранили од варвара и разбојника, али и од утицаја централне власти. Они чак добијају и посебан назив – *clarissimi* („пресветли“).

Државна управа је постала гломазна и знатно скупља јер је удвојучен број гувернера и државних службеника. Бити чиновник је представљало привилегију; цар је имао слободу регрутовања чиновника од њему лојалних грађана. Државни расходи су били велики јер су „сви терети финансирања (јавних служби, издржавање императоровог двора, исхрана војске, плате службеника) пребачени на римско становништво, коме су наметнути нови порези. То из разлога што се царска благајна све мање пунила пореским приходима и приходима са државних имања, па су императори тај проблем решавали инфлацијом што је обезвређивало новац. Све отвореније малверзације око смањивања количине злата и кварења легура у познатим новчаним апоенима, обезвредиле су потпуно новац, а тиме и робно-новчану привреду; натурална привреда је полако али сигурно поново ступала на историјску позорницу.⁷³ Диоклецијан доноси *Едикт о ценама*, у коме, позивајући се на

⁷¹ Душко Лопандић, *Пурпур империје*, Београд 2007, 49

⁷² М. Милошевић, 39.

⁷³ И. Пухан, 96.

скупоћу и грамзивост трговаца, покушава да заустави инфлацију тако што су утврђене максималне цене за сву робу која је била у промету, као и висина свих плата и хонорара.⁷⁴ И поред драконских казни за кршење одредби овог едикта, није било неког великог успеха на плану смиривања тржишта.

Фактичка подела становништва у посткласичном периоду на групу владајућих и на групу потлачених била је званично регулисана у конституцијама царева.⁷⁵ Највиши представници бирократије и сенатори (чија је моћ почивала на великом земљишном богатству и наслеђеној аристократији) одређени су као владајући (*honestiores*). С друге стране су припадници провинцијске аристократије, нижи државни чиновници и сви слободни и неслободни привредници римске државе, који су добили и посебно име – *humiliores*. „Најзначајнију друштвену групу међу хонестиорес сачињавала је империјска бирократија коју су чинили император, чланови њихове породице, лични службеници императора, централни државни службеници и најистакнутији службеници великих територијалних административних јединица.⁷⁶ Највиша бирократија је представљала затворени друштвени слој у који су искључиво по вољи императора могли бити примљени припадници богатих слојева сенатора, односно империјске земљишне аристократије. Друштвени углед високих бирократа био је заснован на учествовању у власти, на високим платама и на личном утицају појединаца на императора. Утицај на императора, био је често извор великих прихода. Пословична је била поткупљивост службеника тога доба, па се одомаћила крилатица: „У риму се све купује“.⁷⁷ Ствари су се погоршале од IV века када су ступили на сцену најпохлепнији у изнудама – чиновници задужени за надзор, којима је било готово немогуће одговорити, јер су купили своје положаје новцем зарађеним непоштено на другим државним дужностима.⁷⁸

Унутар слоја хумилиорес разликовало се неколико слојева: *officiales* или припадници нижих редова државних службеника и припадници провинцијске аристократије (*decuriones*) који су у односу на *honestiores* и сами били потлачени. Ови први су били лица која су у државној хијерархији заузимала најнижа места. Њихова самовоља, подмитљивост и нестручност у непосредном контакту са грађанима свуда је ширила страх.⁷⁹ Да би повећали

⁷⁴ Д. Лопандић, 30.

⁷⁵ С. 11 и 12.

⁷⁶ Унутар бирократије био је утврђен строги хијерархијски ред, изражен у титулама које су носили припадници појединих слојева највиших бирократа: *nobilissimi* – били су припадници императорове породице; *illustres* су били највиши лични службеници императора и империје као и средњих територијалних јединица; *clarissimi*, управници провинција, префекти снабдевања, префекти ноћних стража, начелници појединих канцеларија, високи стручни, а нарочито финансијски службеници“.

⁷⁷ И. Пухан, 99.

⁷⁸ К. А. Бриоски, 45.

⁷⁹ И. Пухан, 100.

своје недовољне плате, официјали су прво захтевали веће прилоге и мито од оних који су сарађивали са њиховим службама; то је било могуће, јер при ступању у службу сваки нови чиновник је морао дати извесну суму новца свом претпостављеном.⁸⁰

Писац Прокопије који сведочи о цару Јустинијану написао је две књиге о његовом животу; једна је објављена за живота Јустинијана, а друга након смрти Јустинијана. Ова друга књига, која носи назив *Тајна историја* обилује заједљивим нападима на Јустинијана и његову жену Теодору, некада познату куртизану Константинопоља, коју је Јустинијан обожавао и за кратко време је учинио веома богатом. Едвард Гибон верује да је ова друга Прокопијева књига реалнија у оцени Јустинијана који је био „неверни пријатељ, а подмукао непријатељ; био је безобзиран у присвајању туђе имовине. Издавао је разне дозволе (монополе) за обављање разних трговачких и занатских послова и исте наплаћивао. Повластице је продавао јавно, чак и судијама. На тргу се јавно, под заштитом царских чиновника трговало одлукама суда и законским прописима. Из свега тога произилази да је Јустинијан сам крив за пропусте својих чиновника и корупцију својих поданика.“⁸¹

У овом периоду „старости римске цивилизације“ где влада општа криза (економска, политичка, морална и свака друга) све су чешћи нечасни поступци царевих поданика који су били усмерени на њихово енормно богаћење. Колико је то узело маха, сведоче сами цареви који у својим законима говоре о „терору који спроводе моћници чија је поквареност и изопаченост доводила у опасност и сам јавни ред и поредак.“⁸² Да би се предупредило да нечасна дела царевих поданика доиста доведу у питање сам опстанак царства, прописују се нова кривична дела или се већ постојећа кривична дела проширују на нове случајеве. Једно од три групе кривичних дела које се посебно инкриминише је група кривичних дела под називом „привредни деликти, укључујући и корупцију“. Све се то чини с циљем да се заштите основне вредности царства у циљу сопственог опстанка. Посебно место у групи кривичних дела која су спадала у „привредне деликте“ заузимају случајеви давања и примања мита у судском поступку. Ово дело се провлачи кроз читаву римску историју али је у овом периоду достигло врхунац. Како се судски поступак одвијао пред принципсовим делегираним судијама (префект преторија и префект града), дискрециона овлашћења чиновника су велика. Због чињенице да су судије биле представници власти а да су при томе били и склони корупцији, они су морали да донесу пресуду на основу „формалне оцене доказа“, а не на основу „слободног судијског уверења“.

⁸⁰ *CJ. XII. 19, 7. пар. I.*

⁸¹ Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, Njujork: Encyclopedia Britannica INC., 1952, vol.40, 651-658.

⁸² *C. 4. 20. 5: Ц. II. 57. 2.*

Тако је један од ваљаних доказа био и „покушај окривљеног да подмити истражне органе и тужиоца“.⁸³

Теорија правно неоснованог богаћења (*condictiones sine causa*), започета у принципату тј. у класичном праву, довршена је сада у Јустинијановој кодификацији, где су случајеви правно неоснованог богаћења подељени у неколико врста.⁸⁴ Један од тих случајева су били давање и примање мита у судском поступку: када неко плати судији да би овај лоше пресудио. С обзиром да се овде радило о неморалности обе стране, и даваоца и примаоца, није се могао тражити повраћај исплаћенога.⁸⁵

Услед све веће привредне кризе која је захватала Царство, богатство се стицало и даље фалсификовањем тестаментa, али и фалсификовањем приватних и јавних исправа, посебно фалсификовањем новца. Новац је кварен и фалсификован тако што му је вредност смањивана, стругањем и бушењем златника, као и ковањем лажног новца. Такве појаве су третиране као кривична дела за која је изрицана смртна казна. Као привредни деликт од кога се могло незаконито обогатити била је и утаја пореза, као и крађа и утаја царских залиха намирница намењених платама војника и чиновника. Држава, односно император и даље има монопол на експлоатацију племенитих метала, производњу соли, пурпура и златног накита.

Један од начина да се неко митом обогати био је свакако позив на гласање. Кандидат за магистратуру би обично кренуо у активну кампању: посећивао би своје бираче, у друштву великог броја симпатизера и „паразита“, као и неке утицајне личности, које би могле окренути највећи број гласова у његову корист. Како изборни трошкови нису били занемарљиви, и најбогатији су морали да се задужују, што је опет био проблем уколико неко не би био изабран.

Давање и примање поклона ради обављања неког посла, несметано је настављено и и у време Константина Великог (306-337.) који је око 315. године донео једну конституцију у којој децидно каже да: „поклоне даје у складу са њиховим заслугама и услугама“.⁸⁶

ЗАКЉУЧАК

Увек када је римска држава била у економској кризи која је праћена политичком нестабилношћу (а било их је много у току тринаестовековног трајања) долазила је до изражаја економска и политичка компонента коруп-

⁸³ М. Сич, 120.

⁸⁴ И. Пухан, 347.

⁸⁵ *D. 12, 5, 4.*

⁸⁶ *C.Th. 10,1,11.*

ције. Показаће се да је корупција најгрубљи вид искоришћавања подређених слојева друштва који су брутално угњетавани од стране владајуће групације људи; како у Риму тако и у провинцијама. У Риму је власт била аутократска, а римски прокуратори, управници провинција, чиновници, били су корумпиране аутократе које су сматрале да је сасвим у реду да се богате израбљујући покорени народ којим су управљали.⁸⁷ С друге стране, ти богати људи на власти, налазили су начина да не буду процесуирани; склањали су се у нека мање приступачна места где су мирно живели остатак живота, са богатством које су незаконито стекли.

Када говоримо о „политичкој корупцији“ у Риму, увек полазимо од морала људи који су водили римску државу. Током читаве римске историје сплеткарењем, изнуђивањем, улагивањем, корумпираношћу, остваривали су се циљеви различите врсте: лично богаћење, енормно стицањем материјалних ствари, стицање разних привилегија, звања, напредовања у служби. Римска историја је пуна примера политичара с мало обзира и достојанства, варљивих бирократа, непозданих и поткупљивих јавних службеника као носиоца највиших државничких функција. Римљани формално осуђују подмићивање, али га и те како практикују као вид богаћења без правног основа. Крилатица коју су створили корумпирани, халапливи, бахати моћници, да се „у Риму све може купити“ на крају је и довела до тога да царске европске провинције преотму варварска германска племена.

Велика је дилема данас, како је римска држава (односно њене структуре) вековима успевала да одоли дивовским размерама корупције. Већина људи на власти су били неумерени у свему, без моралних обзира, једини циљ им је био да што пре и што дуже остану на власти, јер је то једина гаранција њиховог опстанка у животу. Било је царева који нису одобравали корупцију, али није било снаге да јој се стане на пут. Држава и њене провинције су плаћкане како зарад личног богаћења, тако и да би се обезбедила средства за одржавање разгранатог чиновничког апарата и да би се одржавала војска, јер без ње, не би се сачувало царство.

⁸⁷ Ф. Цајгентес, 77

Nataša Lj. Deretić, Ph.D., Assistant Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
N.Deretic@pf.uns.ac.rs

Subtle and Irresistible Appeal of Corruption within Political Circles of Rome⁸⁸

*“Radix Omnium Malorum Avaritia”*⁸⁹
(“The root of all evil is greed.”)

Abstract: Throughout history, corruption has taken various forms and contents but the term of the same etymology has always been used to denote it: “*corumpo, rupi, ruptum*” meaning to destroy, devastate, or pull down and “corruption” (wickedness, perversity). Political corruption as immorality of the privileged layers of people, the use of political power for the purpose of acquiring wealth and securing various privileges, was not unknown in the Roman society. The ancient Rome was familiar with political corruption long before the quoted acrostic appeared (4th century AD). A vivid illustration of bribery as common (although formally decried) practice throughout the entire Roman history occurs in Brecht’s *Julius Caesar*: The governors’ clothes had numerous pockets; politicians, governors, businessmen, profiteers of all kinds, more or less, all encountered the irresistible attraction of corruption in their lives. Gaius Sallustius Crispus, Roman historian (86 – 34 B.C.) disappointed with the morals and greed of Roman aristocracy from the second half of the republic, in his book entitled *Histories* (*Historiae*) described the situation as follows: “The powerful figures have started converting freedom into debauchery. Everyone grabbed whatever they could, stole and usurped. The state was governed by arbitrariness of the few chosen ones. The treasury, provinces, duties, glory and triumphs were all in their hands, while the other citizens were oppressed by poverty, burdened by service and legions. The leaders shared the spoils among a small number of people while the population was driven off their land if they it so happened that a powerful neighbour wanted it.” The extents of corruption, especially in the final, postclassical period of the development of the Roman Empire, are referred to by the emperors, who point out in their statutes to “terror of the powerful whose corruption and perversity presents

⁸⁸ The paper has resulted from research on the project of the University of Novi Sad Law School entitled Legal Tradition and New Legal Challenges.

⁸⁹ *Paulus, D. 1,6,10.*

danger for public order and the government itself.”⁹⁰ What fascinates a modern man is a question how the Roman state (or rather its structures), managed to resist this corruption of gigantic proportions for centuries.

Keywords: *greed, corruption, privileges, abuse, politician figures of power.*

Датум пријема рада: 15.12.2017.

⁹⁰ C. 4. 20. 5: C. 11.57. 2.